

Ten einde aan te geven wat het economische belang is geweest van de turfwinning in het studiegebied, wordt eerst onderzocht wie er aan het veen verdiende. Daarbij wordt de gang van de turf uit de moer tot in het vuur gevolgd. Tevens geeft Leenders voor de periode 1200-1850 aan wat zijn inziens de betekenis van de turfwinning in zijn studiegebied is geweest in verhouding tot de produktie in andere veengebieden in de Nederlanden.

In een laatste hoofdstuk worden de landschappelijke gevolgen van vijf eeuwen veenexploitatie in het gebied behandeld. Op de hogere gronden bleef na het beëindigen van de turfwinning een woest en met heide overgroeid landschap achter. Incidenteel heeft men getracht deze woeste gronden te ontginnen, met name sedert het midden van de achttiende eeuw, maar definitief verdween de heide hier pas tijdens de ontginningsgolf in de eerste helft van de twintigste eeuw. In het lager deel van het studiegebied ging de exploitatie van het veengebied gepaard met een geleidelijke uitbreiding van de zeeïnvloed. De financiële aantrekkelijkheid van de zoutwinning heeft sommigen tegenover het opdringende zeewater weinig terughoudend gemaakt. Fraai is op een kaartje weergegeven hoe de invloed van het zoute water via de Zeeuwse en Zuidhollandse wateren is opgerukt.

Het boek is een voortreffelijk en overtuigend werkstuk geworden waarin met kennis van zaken en op originele wijze een lastige problematiek wordt behandeld. Terecht is deze studie dan ook door het Gemeentekrediet van België bekroond, en uitgegeven in de Historische uitgaven. Het boek is goed geïllustreerd, voor een belangrijk deel met duidelijke kaartjes van eigen hand. Ten behoeve van de hanteerbaarheid is het boek voorzien van uitgebreide indexen op persoons- en instellingsnamen, op topografische namen en op de behandelde onderwerpen. Daarnaast worden er lijsten gegeven van de afgedrukte tabellen, kaarten, afbeeldingen en grafieken.

G. J. Borger

Fr. J. Hermans, e a., ed., *Venlo's mozaïek. Hoofdstukken uit zeven eeuwen stadsgeschiedenis* (Werken uitgegeven door Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap XII; Maastricht: Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap, 1990, 388 blz., ISBN 90 71581 06 3).

De beoefening van de regionale geschiedenis in ons land heeft de laatste jaren een grote vlucht genomen, niet alleen in kwantitatieve, maar ook in kwalitatieve zin. Met name ook de provincie Limburg heeft bijzonder van deze ontwikkeling geprofiteerd. Diverse bundels van formaat zagen hier sedert het einde van de jaren zeventig het licht. Recentelijk werd de Limburgse historiografie weer verrijkt met een fraai verzorgde en goed gedocumenteerde bundel opstellen over aspecten uit de geschiedenis van de stad Venlo.

De redacteurs van het hier te bespreken boek, waaraan door vijftien auteurs werd meege- werkt, memoreren in hun inleiding dat een 'doorlopend' betoog over de geschiedenis van Venlo bij gebrek aan voorstudies nog niet mogelijk is. Een dergelijke stadsgeschiedenis blijft echter desideratum nummer één vormen. De redactie komt lof toe voor haar pogingen om de geselecteerde opstellen in hun eigen historische context te plaatsen. Daarmee krijgen deze artikelen als het ware het karakter van bouwstenen voor de nog te schrijven Venlose stadsgeschiedenis. De gepresenteerde stof is alvast van een grote diversiteit. Zij strekt zich uit van de late middeleeuwen tot aan de tweede wereldoorlog. Niet alleen de politieke en institutionele geschiedenis van Venlo komt aan bod, maar ook militaire, sociaal-economische, demografische, religieuze, culturele en topografische aspecten worden behandeld.

Met uitzondering van de bijdragen van Fr. J. Hermans over de middeleeuwse tolheffing in Venlo, die van St. Frankewitz over de relatie tussen Venlo en het ambt Krickenbeck op het einde

van de middeleeuwen en die van R. L. M. M. Camps over de Venlose magistraat na de inlijving van de stad bij de Franse Republiek in 1795, hebben de opstellen hoofdzakelijk betrekking op de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw en de periode 1850-1950.

Het is ondoenlijk de rijke inhoud van de bundel volledig recht te doen en alle artikelen afzonderlijk de revue te laten passeren. De betekenis van een aantal opstellen reikt echter verder dan het louter plaatselijke of engere regionale niveau en deze verdienen op grond daarvan een aparte vermelding. Allereerst mag in dit verband de bijdrage van R. van Schaik worden genoemd. Hij analyseert de ontwikkeling en de structuur van de Venlose bevolking rond 1500 in het licht van de internationale discussie over het verschijnsel urbanisatie. Hij concludeert dat Venlo in demografisch opzicht in vergelijking met andere middelgrote Gelderse steden, zoals Arnhem en Zutphen, moet worden gekarakteriseerd als een 'laatbloeiër'.

Van importantie is ook de bijdrage van J. H. J. Geurts, die de belangrijke politieke en militaire rol van de zo strategisch gelegen vestingstad Venlo in het tijdvak 1473-1543 op gedetailleerde wijze belicht. De overgave van de stad door Willem van Kleef aan Karel V bezegelde de inlijving van Gelre in de Habsburgse landen.

Voorts mag het opstel van J. Schatorjé over de predikant Engelbert Faber (geboren ± 1520) en diens optreden in Venlo in de periode 1565-1580 niet onvermeld blijven. De door de auteur vergaarde gegevens bieden een goed inzicht in de levensloop van Faber in deze bewogen jaren en maken tevens duidelijk onder welke moeilijke omstandigheden de eerste generatie gereformeerde dominees moest opereren. Wel kan men zich afvragen of de kwalificaties 'bevestiger van de reformatie' in het Gelders Overkwartier en 'baanbreker van het calvinisme in dit gewest', die door Schatorjé aan Faber worden toegedicht, wel gerechtvaardigd zijn, waar de gereformeerde religie in deze contreien nooit vaste voet aan de grond heeft gekregen.

Voor de geschiedenis van de Limburgse historiografie is het opstel van P. A. M. Geurts over de Kring Venlo als afdeling van 'Limburg. Provinciaal genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst' van belang. Geurts beschrijft de oprichting van de kring in 1894 en de fusie van 'Limburg' met het 'Genootschap voor geschiedenis en oudheidkunde in het hertogdom Limburg' (beter bekend als de 'Société') tot 'Limburg's geschied- en oudheidkundig genootschap' (LGOG) in 1929. Hij stelt vast dat de samensmelting met name geschiedde onder impuls van enkele vooraanstaande Venlose zakenlieden, die lid waren van zowel het ene als het andere genootschap.

Verrassend is het artikel van Ch. Verkuylen over de in 1921 door Carl Zeiss gestichte NV Nederlandsche instrumentencompagnie (Nedinsco), een bedrijf in Venlo dat zich bezighield met de fabricage van precisie-instrumenten voor militaire doeleinden. In feite betrof het hier een gecamoufleerd Duits wapenbedrijf dat kort na het einde van de eerste wereldoorlog ter ontduiking van de bepalingen in het verdrag van Versailles, die de wapenproductie in Duitsland feitelijk aan banden legden, in Nederland werd gevestigd. Een van de opmerkelijke conclusies uit dit opstel is dat Nedinsco in de jaren twintig nauw samenwerkte met personeel van de Artillerie-inrichtingen bij de ontwikkeling en beproeving van een vuurleidingstoestel voor luchtafweergeschut. Het bedrijf vergaarde zo de noodzakelijke kennis om over te kunnen gaan tot serieproductie van dit toestel en de verkoop ervan in het buitenland.

Met de publikatie van *Venlo's mozaïek* is een aantal wezenlijke facetten uit het verleden van Venlo op heldere wijze geboekstaafd. In die zin vormt de bundel een goede basis voor nader onderzoek, dat op langere termijn wellicht kan leiden tot een betrouwbaar overzichtswerk over de Venlose geschiedenis.

J. A. M. M. Janssen

N. Heimeriks, W. van Toorn, *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden* (Amsterdam: Querido, 1989, tweede druk 1990, 710 blz., f125,-, ISBN 90 214 6554 X).

Het hier te bespreken werk is ondanks de prijs al gauw aan een tweede druk toegekomen. Zo verwonderlijk is dat niet. Het ziet er uitstekend uit, bevat veel aantrekkelijke illustraties en de bijdragen erin zijn, hoewel van verschillend gehalte, stuk voor stuk de moeite van het lezen waard. Maar de voornaamste reden om het boek aan te schaffen is toch wel het feit dat er nog niet eerder een dergelijk veelomvattend werk is verschenen over het kinderboek in Nederland en Vlaanderen. Ook nu heeft men het schrijven niet aan één persoon opgedragen, maar het werk laten doen door verschillende auteurs. Ik vermoed dat het niet gemakkelijk is geweest mensen te vinden die of de vereiste deskundigheid reeds bezaten, of bereid waren zich veel inspanning en moeite te getroosten om die te verwerven. Uiteindelijk hebben achttien auteurs aan deze uitgave meegewerkt, die tien hoofdstukken schreven. Sommige bijdragen zijn geschreven door mensen die hun onderwerp al geheel beheersten, andere bijdragen zijn tot stand gekomen dank zij een taakverdeling tussen de samenstellers, die elk een deel van het onderzoek op zich namen. Zo moet deze uitgave al tijdens de totstandkoming stimulerend gewerkt hebben op het onderzoek naar de geschiedenis van het kinderboek en ik hoop dat dit zal doorwerken na de verschijning.

Het eindresultaat vertoont wel een zekere onevenwichtigheid, maar dit ligt niet alleen aan de veelheid van schrijvers, maar ook aan het onderwerp. In de eerste acht eeuwen van het behandelde tijdperk bestonden kinderboeken niet of nauwelijks, zodat de eerste drie hoofdstukken voornamelijk gaan over schoolboeken of over boeken die kinderen misschien wel lazen, maar voor volwassenen bedoeld waren, terwijl in de hoofdstukken vijf en zes de auteurs moeite hebben orde te scheppen in de duizenden negentiende- en twintigste-eeuwse kinderboeken. De schoolboeken zijn dan uit het gezicht verdwenen; evenmin wordt ingegaan op andere, door kinderen waarschijnlijk wel gelezen lectuur, die in de eerste drie hoofdstukken juist wel vermeld wordt. Ook het lezerspubliek moet veranderd zijn; de lezende jeugd in de middeleeuwen was heel wat ouder dan de kinderen die in onze eeuw *Hansje in bessenland* lazen. Met andere woorden, niet alleen het begrip 'kinderboek', ook de lezer van dit boek ondergaat in de loop der tijden een gedaanteverwisseling. Deze en dergelijke problemen komen in sommige hoofdstukken overigens wel terloops aan de orde.

Dat gebeurt al in het eerste, zeer lezenswaardige artikel van F. P. van Oostrum, waarin hij moet constateren dat hij in de meeste gevallen niet weet of de door hem genoemde boeken wel door kinderen gelezen werden en evenmin hoe oud die kinderen waren. Voorts wijst hij erop dat de literatuur in de middeleeuwen vaak niet door boeken werd verspreid, maar mondeling, door vertellen. Heel jammer dat hij zijn bijdrage niet heeft geannoteerd, noch voorzien van een literatuurlijst.

R. J. Resoort moet in zijn bijdrage over de zestiende eeuw evenals de vorige schrijver vaak op schoolboeken terugvallen, waarbij het overigens niet altijd gemakkelijk bleek te zijn om uit te maken of een boek al of niet op de scholen dienst heeft gedaan. Hij onderscheidt verschillende voor de jeugd geschikte genres, zoals rijmpjes, fabels en bijbelse prentenboeken, die vermoedelijk wel door kinderen gewaardeerd werden.

Eigenlijk bleef de situatie zo in de zeventiende eeuw, waarover drie auteurs samen een bijdrage schreven. Ook zij gaan diep in op de schoolboeken, vooral op de daarin voorkomende teksten tot verstrooiing en lering, zoals raadsels en moralistische versjes. Het blijkt dan al wat gemakkelijker te zijn om speciaal voor kinderen bedoelde uitgaven te signaleren, zoals devote